

۲۱۹۴۸۲۶

جامعه‌شناسی و فهم جامعه ایران

دیدگاه آرایش مناسب بین جامعه مدنی، دولت و اقتصاد (بازار)

حمزه نوذری

عضو هیئت علمی گروه جامعه‌شناسی دانشگاه خوارزمی

www.ketab.ir

انسان‌ات فروارد

سرشناسه:	نوذری، حمزه، ۱۳۵۶
عنوان و نام پدیدآور:	جامعه‌شناسی و فهم جامعه ایران: دیدگاه آرایش مناسب بین جامعه مدنی، دولت و اقتصاد (بازار) / حمزه نوذری.
مشخصات نشر:	تهران: مروارید، ۱۴۰۰.
مشخصات ظاهری:	۲۱۹ ص.
شابک:	978-964-191-915-5
وضعیت فهرست‌نویسی:	فیبا
یادداشت:	کتابنامه.
موضوع:	اقتصاد - ایران - جنبه‌های جامعه‌شناختی
موضوع:	Economics - Iran - Sociological aspects
موضوع:	رشد اقتصادی - ایران - سیاست دولت
موضوع:	Economic development - Iran - Government policy
موضوع:	بازار - ایران - سیاست دولت
موضوع:	markets - Government policy - Iran
رده‌بندی کنگره:	HM ۵۴۸
رده‌بندی دیویی:	۳۳۰/۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی:	۷۵۸۹۵۰۱

مورارید

تهران، خیابان انقلاب، روبه‌روی دانشگاه تهران، بلاک ۱۱۸۸ / ص. پ. ۱۶۵۴ - ۱۳۱۴۵
 دفتر: ۶۶۴۰۰۸۶۶ - ۶۶۴۱۴۰۴۶ - ۶۶۴۸۴۶۱۲ فاکس: ۶۶۴۸۰۰۱۲ - ۶۶۴۸۰۰۱۱ فروشگاه: ۶۶۴۶۷۸۴۸
<https://instagram.com/morvaridpub> - <https://telegram.me/morvaridpub>
www.morvarid.pub

جامعه‌شناسی و فهم جامعه ایران
 دیدگاه آرایش مناسب بین جامعه مدنی،
 دولت و اقتصاد (بازار)
 حمزه نوذری

عضو هیئت علمی دانشگاه خوارزمی

تولید فنی: الناز ایلی

صفحه‌آرایی: تینا حسامی

چاپ دوم: تابستان ۱۴۰۰

چاپخانه: خدمات چاپ میامی

تیراژ ۳۳۰

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۱۹۱-۹۱۵-۵ ISBN: 978-964-191-915-5

۵۰۰۰۰ تومان

فهرست

مقدمه..... ۷

فصل اول:

تأملی درباره رویکرد دولت کمتر بازار بیشتر / ۱۳

- ۲۰..... جامعه مدنی همان بازار است
- ۲۳..... تلاش برای تبیین انواع مداخلات غیرهزینه دولت در اقتصاد (بازار)
- ۲۶..... بررسی انتقادی رویکرد دولت کمتر بازار بیشتر
- ۳۹..... مسئله حکم‌شدگی بازار در جامعه
- ۵۴..... روشنفکران و اندیشه جمع‌گرایی
- ۵۷..... روایتی منسوخ از جامعه مدنی و غفلت از تحولات جدید
- ۶۱..... ذات‌گرایی اقتصاددانان ایرانی

فصل دوم

فصل دوم: رویکرد استبداد ایرانی / ۶۳

- ۶۹..... استبداد و فقدان اصناف و جامعه مدنی مستقل
- ۷۳..... استبداد بدون ابزار استبداد
- ۷۶..... جامعه استبدادی کلنگی و مسائل پیش رو

فصل سوم

آرایش جامعه مدنی، دولت و اقتصاد (بازار) / ۸۹

- آرایش‌های مختلف بین جامعه مدنی، دولت و اقتصاد (بازار) در اندیشه وبر و دورکیم..... ۹۱
- آرایش‌های متنوع بین جامعه مدنی، دولت و اقتصاد (بازار) در اندیشه گرامشی.. ۱۰۰
- حکاشدگی و دیدگاه آرایش بین جامعه مدنی، دولت و اقتصاد (بازار)..... ۱۰۵
- آرایش‌های مختلف بین جامعه مدنی، دولت و اقتصاد (بازار) در اندیشه جامعه‌شناسان معاصر.. ۱۰۸
- آرایش بر مبنای فرهنگ سیاسی..... ۱۰۸
- بازار به مثابه سیاست..... ۱۱۴
- استقلال حکاشده..... ۱۱۷
- آرایش مناسب بین جامعه مدنی، دولت و اقتصاد (بازار) به واسطه نوآوری نهادی..... ۱۳۳
- آرایش جامعه مدنی، دولت و اقتصاد (بازار) بر اساس مسئله مالیات..... ۱۳۱
- ارتباط مناسب و رویکرد بین‌رشته‌ای..... ۱۳۳
- جمع‌بندی..... ۱۳۷

فصل چهارم

مبانی دیدگاه آرایش‌های مختلف بین جامعه مدنی، دولت و اقتصاد (بازار) / ۱۴۱

- تفکر ذات‌گرایی و تفکر رابطه‌ای..... ۱۴۲
- قدرت به مثابه شبکه‌ای از روابط..... ۱۴۶
- واقعیت شبکه‌ای از روابط است..... ۱۴۹
- تفکر رابطه‌ای در عمل..... ۱۵۱
- رویکرد رابطه‌ای در تعریف دولت..... ۱۵۷
- آرایش‌های مختلف میان مدیران دولتی و سرمایه‌داران..... ۱۶۷

مقدمه

در این کتاب قصد داریم دو رویکرد متداول برای فهم جامعه ایران و تحولات آن، که اکثر پژوهشگران و نویسندگان ایرانی را تحت تأثیر قرار داده است، نقد و بررسی کنیم: رویکرد دولت کمتر بازار بیشتر و رویکرد استبداد ایرانی. در دهه‌های اخیر شیوه اندیشیدن بسیاری از ما درباره جامعه ایران و تحولات آن متأثر از این دو رویکرد بوده است. هر دو رویکرد علاوه بر توضیح جامعه ایران و مسائل اصلی آن، راهکارهایی نیز برای علاج مشکلات ارائه کرده‌اند. در این کتاب سعی خواهیم کرد ضمن به چالش کشیدن دو رویکرد، دیدگاه جامع‌تری برای فهم جامعه ایران و تحولات آن معرفی کنیم. با بررسی و مذاقه در نظریه‌های مختلف، این استدلال مطرح می‌شود که دو رویکرد اصلی در فهم جامعه ایران و علاج مسائل آن به خطا رفته‌اند. نیمی از مباحث کتاب به بررسی پیامدهای دو رویکرد دولت کمتر بازار بیشتر و استبداد ایرانی در جامعه اختصاص یافته است. این دو رویکرد نه تنها از لحاظ نظری خطا هستند و مبتنی بر واقعیت جامعه ایران نیستند، بلکه از نظر راه‌حل‌ها نیز خطرناک هستند. بازارگرایی و دولت‌گرایی فهم جامعه ایران را به مسیر نادرستی کشانده است. رویکرد دولت کمتر بازار بیشتر، بازار آزاد را راه‌حل

مسائل و چالش‌های جامعه ایران معرفی می‌کند و رویکرد استبداد ایرانی راه‌حل را در دولت ملی‌گرای دموکرات جستجو می‌کند. در این پژوهش نشان خواهیم داد که چطور رویکرد آرایش متفاوت بین جامعه مدنی، دولت و اقتصاد (بازار) تحلیل جامع‌تری درباره جامعه ایران فراهم می‌کند. امیدوارم بتوانم نشان دهم که آرایش مناسب بین جامعه مدنی، دولت و اقتصاد (بازار) چگونه است و چرا مدام نیازمند بازاندیشی در آرایش متفاوت بین این سه عرصه هستیم و چگونه باید به آن دست یافت.

انتخاب تفکر رابطه‌ای و پرهیز از ذات‌گرایی، هسته اصلی تأمل من در این کتاب است که از سایر رویکردها برای فهم جامعه ایران متفاوت است. دیدگاه اصلی در کتاب این است که راه‌حل مسائل جامعه ایران در بازار بیشتر و دولت ملی‌گرای دموکرات نیست. مسئله این است که باید آرایش مناسب بین جامعه مدنی، دولت و اقتصاد (بازار) را جستجو کرد که برخی کشورها به آن دست یافته‌اند. اما آرایش مناسب واوداتی، ثابت و همیشگی نیست و مدام نیازمند بازبینی است. سعی کردم به شرح دیدگاه نظری بپردازم که بر اساس آن بتوان تحلیل جامع‌تری از جامعه ایران ارائه کرد که به بازارگرایی یا دولت‌گرایی فروکاسته نشود. میان جامعه مدنی، دولت و اقتصاد (بازار) آرایش‌های مختلفی وجود دارد، حتی در جوامع پیشرفته مانند ایالات متحده آمریکا، فرانسه، بریتانیا و آلمان نیز آرایش یکسانی بین سه عرصه وجود ندارد. بازارگرایی و دولت‌گرایی نوشداروی انتقال از یک نوع جامعه به نوعی دیگر نیست. دیدگاهی که در این کتاب برای فهم جامعه ایران توسعه داده شده است، در نقطه مقابل دو رویکرد یعنی استبداد ایرانی و دولت کمتر بازار بیشتر قرار دارد. تحلیل رابطه‌ای رشته هدایتگر تحلیل ماست که نقطه کانونی جامعه‌شناسی در مقابل ذات‌گرایان است. از تحلیل رابطه‌ای به دیدگاه آرایش میان جامعه مدنی، دولت و اقتصاد (بازار) می‌رسیم. منطق

تحلیل رابطه‌ای و دیدگاه آرایش بین سه عرصه برخلاف رویکرد دولت کمتر بازار بیشتر که قائل به جدایی، استقلال و خودتنظیم‌گری عرصه اقتصاد و بازار از سایر عرصه‌های جامعه است و منطبق با واقعیت هیچ جامعه‌ای نیست، به رابطه و آرایش‌های متفاوت بین سه عرصه در برهه‌های تاریخی مختلف می‌پردازد. اقتصاد و بازار در رابطه با جامعه مدنی و دولت شکل می‌گیرند، توسعه پیدا می‌کنند و تغییر می‌کنند. هیچ رویکردی نمی‌تواند با ذات‌گرایی، جوهر‌پنداری و خودتنظیم‌گری یک عرصه جامعه ادعای تحلیل واقعیت را داشته باشد. دیگر نمی‌توان مدافع نظریه استبداد ایرانی و بازتولید آن در همه عرصه‌های جامعه بود. دیدگاه آرایش‌های متفاوت بین جامعه مدنی، دولت و اقتصاد (بازار) ابزار سودمندتری برای فهم جامعه ایران و تحولات آن به دست می‌دهد.

سنت‌های مختلف جامعه‌شناسی با تمامی تفاوت‌هایشان، در تحلیل رابطه‌ای و نقد ذات‌گرایی و جوهراندیشی اشتراک دارند و سعی کرده‌اند از بازارگرایی و دولت‌گرایی برای فهم جامعه اجتناب کنند. با بررسی این سنت‌ها مسیر دیدگاه ما برای فهم جامعه مشخص و روشن می‌شود. تنظیم زندگی اجتماعی از مسیر آرایش مناسب بین جامعه مدنی، دولت و اقتصاد (بازار) ممکن است. دیدگاه آرایش‌های مختلف بین سه عرصه به دنبال پاسخ به این مسئله است که چگونه مناسبات بین سه عرصه شکل می‌گیرد و تغییر می‌کند. پس جدایی مرسوم بین سه عرصه که هر یک منطبق جدا و متمایز از دیگری دارد، کنار گذاشته می‌شود. کنش‌ها و نهادهای اقتصادی در ارتباط با جامعه مدنی و دولت معنا و مفهوم پیدا می‌کنند و عملکرد دارند. جامعه مدنی نیز به واسطه قوانین و مقررات دولتی شکل می‌گیرند و توسعه پیدا می‌کنند که به نوبه خود بر ساخت و عملکرد دولت تأثیرگذارند. این دیدگاه مستلزم نظریه متفاوت درباره دولت، جامعه مدنی و رابطه میان آن‌ها است که در حد توان

کوشیده‌ام برخی جنبه‌های آن را روشن کنم. دیدگاه آرایش‌های مختلف بین جامعه مدنی، دولت و اقتصاد (بازار) از رویکرد تنظیم محدود و موضعی دولت و بازار در مواقع بحران‌های اقتصادی فراتر می‌رود.

در فصل اول، رویکرد دولت کمتر بازار بیشتر که توسط برخی پژوهشگران و نویسندگان ایرانی به‌ویژه در علم اقتصاد برای فهم جامعه ایران و تحولات آن استفاده شده است، نقد و بررسی می‌شود. فرض رویکرد دولت کمتر بازار بیشتر بر جدایی دولت و اقتصاد است که به‌طور مستقل و بدون ارتباط با هم کارکرد دارند. غنی‌نژاد و نیلی دو اقتصاددانی هستند که این رویکرد را برای فهم جامعه ایران به‌کار برده‌اند. هر دوی آن‌ها، مسئله جامعه ایران را دولت بزرگ و مداخله‌گر می‌دانند و راه‌حل را در بازار بیشتر جستجو می‌کنند. در این فصل سعی دارم نشان دهم این تفکر از لحاظ نظری نادرست و از نظر تجربی مبتنی بر واقعیت هیچ جامعه‌ای نیست که بتوان از آن به‌عنوان نوشاروی جامعه ایران استفاده کرد.

در فصل دوم، رویکرد استبداد ایرانی نقد و بررسی شده است. بر اساس رویکرد استبداد ایرانی، استبداد و خودکامگی خصیصه اجتماعی و فرهنگی جامعه ایران شده است. به‌عبارتی استبداد و خودکامگی وضعیت اقتصادی و اجتماعی جامعه ایران را در طول تاریخ شکل داده است که نسخه‌های جدید آن در قرن بیستم نیز در جامعه ایران وجود دارد. در میان نویسندگان و پژوهشگران ایرانی اقبال و توجه بسیاری به دیدگاه استبداد ایرانی شده و پژوهش‌های زیادی بر اساس این رویکرد انجام گرفته است. دیدگاه استبداد ایرانی الگویی ارائه کرده که مدام بازسازی شده و برای تحلیل وضعیت‌ها، تحولات و تغییرات جامعه ایران استفاده شده است. درحقیقت نظرگاه استبداد ایرانی زایش تحلیلی متفاوت به‌جز بازتولید استبداد در عرصه‌های مختلف حیات اجتماعی را دشوار کرده است. راه‌حل این رویکرد، دولت ملی‌گرای

دموکراتیک است. به عبارتی راه برون‌رفت در قالب دولتی غیراستبدادی و غیروابسته قرار دارد. اما نهایتاً به دولت‌گرایی ختم می‌شود و نحوه ارتباط و تعامل چنین دولتی با جامعه و اقتصاد از مسیری به‌جز بازار آزاد و بوروکراسی، نامشخص و مبهم باقی می‌ماند.

در فصل سوم و فصل چهارم دیدگاه آرایش‌های مختلف بین جامعه مدنی، دولت و اقتصاد (بازار) معرفی شده است. در فصل سوم نظریات جامعه‌شناسان کلاسیک و معاصر برای توسعه دیدگاه آرایش تحلیل شده است. تلاش شده متونی انتخاب شوند که به‌نظر می‌رسد بهترین، متداول‌ترین و اثرگذارترین استدلال‌ها را برای تدوین دیدگاه آرایش به‌دست می‌دهند. سعی کرده‌ام از زاویه متفاوتی اندیشه‌های جامعه‌شناسی را بررسی کنم. در فصل چهارم مؤلفه‌های دیدگاه آرایش‌های مختلف بین سه عرصه بیان شده است. تفکر رابطه‌ای علم جامعه‌شناسی در مقابل تفکر ذات‌گرایی، بنیاد دیدگاه آرایش‌های مختلف بین سه عرصه است. در این فصل ایده دولت به‌مثابه رابطه اجتماعی را مطرح کرده‌ام، همچنین تفسیر جدیدی از جامعه مدنی ارائه شده تا بر اساس آن بتوان دیدگاه آرایش‌های مختلف بین جامعه مدنی، دولت و اقتصاد (بازار) را توضیح داد.

در فصل پنجم از دیدگاه آرایش‌های مختلف بین جامعه مدنی، دولت و اقتصاد (بازار) برای فهم جامعه ایران در دوران مشروطه استفاده شده است. در زمان مشروطه آرایش مناسب بین جامعه مدنی، دولت و اقتصاد (بازار) در ایران شکل گرفت. چگونگی شکل‌گیری آرایش مناسب در یک دوره تاریخی موضوع اصلی بحث است. کوشش شده کتاب به گونه‌ای باشد که بتوان هر فصل را مستقل از فصل‌های دیگر خواند اما بهتر است فصول مختلف به‌ترتیب خوانده شوند که درنهایت مؤلفه‌های دیدگاه آرایش‌های مختلف بین سه عرصه تکمیل شود.